

«НОВІ БАЛКАНСЬКІ ВІЙНИ» ТА РОСІЙСЬКІ АГРЕСІЇ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ: СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ

(доповідь на Міжнародній науковій онлайн-конференції «Балкани в міжнародних відносинах: від доби античності до епохи глобалізації» (30 березня 2021 р.)

Сучасна ситуація на пострадянському просторі дуже нагадує ситуацію, що виникла на терені колишньої Югославії в 1990-х рр. Обидві ситуації мають схожі причини, багато спільного в своєму розвитку, обидві призвели до найсерйозніших військових конфліктів в Європі з часів Другої світової війни. Проте ці ситуації мають і істотні відмінності. З'ясування спільного та відмінного в їх виникненні та розвитку і є *метою* моєї доповіді.

Оскільки ця тема є дуже поліфонічною, я за свої 20 хвилин, по-перше, зосереджу в межах загального контексту увагу на сербсько-хорватській, сербсько-боснійській війнах та російській агресії проти України, по-друге, *тезове* викладатиму матеріал. Отже, мої тези.

Перша, обидва конфлікти мали схожі *передумови*. Безпосередніми передумовами як Нових балканських війн, так і війн на пострадянському просторі були розпад Соціалістичної Югославії та Радянського Союзу, що відбулося майже синхронно в 1991 р. Обидві ці держави були *штучними* багатонаціональними утвореннями, які виникли не через вільне виявлення народів, а були створені силою. Фактично ці утворення були продовженням Сербської монархії¹, та Російської імперії, яким комуністична влада надала іншого ідеологічного забарвлення. Такі політичні системи могли ґрунтуватися тільки на військовій та поліційній силі, що придушувала будь-які навіть натяки на можливість самостійного існування народів та вела жорстку боротьбу з будь-якими проявами націоналізму. Послаблення репресивного характеру режимів, що сталося в Югославії після смерті Тіто (1980) та в СРСР в роки горбачовської перебудови (1987-1991), зумовило неминучий розпад цих утворень, чому сприяв різний етнічний, конфесійний та культурний склад населення їх територіальних суб'єктів².

Проте керівництво Сербії та Росії (республік, що відігравали роль метрополій в колишніх СФРЮ та СРСР) по різному ставилися до розпаду союзних держав. Керівництво Сербії на чолі зі Слободаном Милошвичем, намагалося за будь-яку ціну зберегти Югославію під проводом Сербії, але йому вдалося зберегти тільки Чорногорію в межах Союзної Республіки

---

¹ Хорватський політичний та громадський діяч Хвоє Качіч у своїй книзі «Хорватський прорив» називає створення Югославії «історичним непорозумінням».

² На одному з засідань Ради безпеки ООН в 1991 р. тодішній міністр закордонних справ Франції Ролан Дюма сказав «Ми є свідками розпаду двох останніх колоніальних царств Європи – СРСР та СФРЮ».

Югославії. Натомість керівництво Росії на чолі з опозиційним до Горбачова президентом Борисом Єльциним, ініціювавши ухвалення Декларації про суверенітет РРФСР, навпаки поклато початок процесу розпаду СРСР. Реалізуючи своє бажання позбавитися від контролю союзного центру, Єльцин взяв участь у Біловезькій нараді, яка закінчилася підписанням угоди про припинення існування СРСР та створення аморфного міждержавного об'єднання «Союз Незалежних Держав» (9 грудня 1991 р.).

Друга, головною причиною війн як на постюгославському просторі, так і на пострадянському стали не суперечності між етнічними групами всередині новоутворених держав. Хоча цей чинник, пов'язаний з історичною пам'яттю одних народів про кривди, нанесені їм іншими народами в минулому не можна ігнорувати, але його не можна вважати головним. Головним чинником початку військових конфліктів були інтереси союзних державних та військових бюрократій (в Югославії провідну роль в ній відігравали серби, в СРСР – росіяни) в гальмуванні процесів розпаду «союзних держав». Це стало причиною Десятиденної війни, яку Югославська Народна Армія почала проти Республіки Словенія (25 червня – 4 липня 1991 р.), коли та проголосила про свою незалежність, а також виникнення придністровського, абхазького та південно-осетинського конфліктів на терені колишнього СРСР. Після початку конфліктів головну роль в їх роздмухуванні відігравали вже зовнішні агресії Сербії та Росії.

Проте початок масштабних військових дій безпосередньо з боку Сербії та з боку Росії не співпадає у часі, що можна пояснити внутрішньополітичними чинниками. У Сербії після розпаду СФРЮ зразу ж виник авторитарний режим Слободана Мілошевича. Внаслідок цього керівництво Сербії зразу ж вдалося до *агресивної зовнішньополітичної стратегії* стосовно колишніх республік СФРЮ. Висунувши гасло «Усі серби в одному домі», Мілошевич дав ідеологічне обґрунтування війнам проти Хорватії (1991-1995) та Боснії і Герцеговини (1992-1995). Обидві війни почалися під приводом захисту сербського населення цих країн від «фашистів», які захопили там владу. В обох цих країнах сербські сепаратисти за підтримки ЮНА, що після розпаду СФРЮ перейшла під оруду сербського керівництва, проголосили створення квазідержав: Республіки Сербська Країна в Хорватії та Республіки Сербської в Боснії і Герцеговині. Внаслідок воєнних дій сербам вдалося захопити третину території Хорватії та 70% території Боснії і Герцеговини.

Натомість за Єльцина керівництво Росії проводило на пострадянському просторі *консервативну* політику, сутність якої полягала в консервації тієї ситуації, яка була створена радянським керівництвом напередодні розпаду

СРСР. Приватизував угруповання радянських військ, що містилися на конфліктних територіях (в Придністров'ї, Абхазії та Південній Осетії), Росія оголосила їх «миротворцями» та примусила уряди Молдови та Грузії підписати угоди з визнання такого їх стану. Хоча Росія усіляко підтримувала ці квазідержавні утворення, проте офіційно визнавала належність цих територій до Молдови та Грузії. Ситуація змінилася після приходу до влади Путіна в 2000 р., після чого політичний режим в Росії зазнав суттєвих змін. Якщо за Єльцина Росія визнавалася «частково вільною країною», а її політичний режим характеризувався як електоральна демократія, то у 2004 р. її режим був визначений як неконсолідований авторитарний, а з 2008 р. вже як авторитарний консолідований, а статус Росії був змінений на «невільну країну». Одночасно зі зміною політичного режиму відбулася й трансформація її зовнішньої політики – з консервативної вона перетворилася на *агресивно-реваншистську*. Ідеологічним обґрунтуванням нової зовнішньополітичної стратегії стала концепція «руського світу», відповідно якої всі території на яких мешкають не тільки етнічні росіяни, але й так зване російськомовне населення та особи, що мають російські паспорти, є зоною інтересів та заступництва Росії. Результатом цієї стратегії стали: російсько-грузинська війна 2008 р. та російська агресія проти України в 2014 р. Після війни в Грузії, Росія офіційно визнала державну незалежність Абхазії та Південної Осетії (обох 26 серпня 2008 р.) та намовила на це ще 4 залежних від неї країн (Венесуелу, Науру, Нікарагуа, Сирію). Внаслідок агресії проти України Росія анексувала Крим та створила на Сході України маріонеткові квазідержавні утворення ДНР та ЛНР.

Третя, зовнішні війни Сербії та Росії сполучалися з *внутрішніми війнами* всередині цих країн. У Сербії – це війна проти албанського населення Косово (Косовська війна 1998-1999), у Росії це війни проти спроб Чеченської республіки здобути державної незалежності (Чеченські війни 1994-1996 та 1999-2009). Ці війни унаочнили все фарисейство зовнішньої політики Сербії та Росії. Виправдовуючи свої воєнні агресії вигадками щодо утисків етнічно та історично близького населення, а утворення сепаратистських квазідержав правом народів на самовизначення, Сербія та Росія в той же час жорстко придушували спроби своїх національних меншин самовизначитися. Коли у серпні 2008 р. у відповідь на чисельні провокації проти грузинського населення Південної Осетії Саакашвілі спробував навести там порядок (за прикладом дій Росії у Чечні), то Росія почала проти Грузії широкомасштабну війну, яка ледве не коштувала Грузії незалежності.

Четверта, хоча прямої участі ані Росія не брала у Нових балканських *війнах*, ані Сербія у війнах на пострадянському просторі, проте в обох

випадках обидві держави симпатизували одна одній, про що може свідчити аналіз їх медійних видань та участі їх «добровольців». Біля тисячі російських «добровольців» брало участь у боснійській війні на боці сербських сепаратистів, де вони сформували 2 «російські добровольчі загони», що прославилися особливою жорстокістю. У своїй книзі «Добрі люди у час зла» (1999) Светлана Броз – письменниця та громадська діячка Боснії і Герцеговини, яка до того ж є онукою Йосипа Броз-Тіто, пише: «Мілошевич запросив «псів війни» – росіян, які свого часу воювали в Афганістані... Російські «пси війни ... були найжорстокішими злочинцями. Цікаво, що жоден із них не потрапив на лаву підсудних у Гаазькому трибуналі».

Аналогічно у війні на Сході України на боці проросійських бойовиків брали участь серби, через як вони казали «симпатії до Росії та відчуття православного християнського братерства». У жовтні 2017 р. голова Служби безпеки України Василь Грицак оприлюднив інформацію про те, що з початку війни на сході України на боці бойовиків воювали більше 300 громадян Сербії³. Хоча ще 2014 р. Сербія ухвалила закон, який забороняє своїм громадянам брати участь у іноземних військових конфліктах, якщо це не місія міжнародної організації, членом якої є Сербія, перед сербським судом постали лише 29 осіб, що брали участь у боях на Донбасі. Проте всі вони одержали умовні терміни. Більш того, після так званого «покарання», деякі з покараних знов поїхали на Схід України і знов взяли участь у бойових діях на боці проросійських бойовиків.

Коли у липні 2015 р. за ініціативою Великої Британії на голосування Ради Безпеки ООН був винесений проєкт резолюції, яким масове вбивство боснійських мусульман у Сребрениці визнавалося геноцидом, Росія на прохання Сербії наклала на нього своє вето.

П'ята, Нові балканські війни, як і війни на пострадянському просторі довели повну *нездатність урегулювання ситуації виключно дипломатичним шляхом*. Під час цих війн було ухвалено багато резолюцій різних міжнародних структур (ООН, ЄС, ОБСЄ тощо) з метою припинення бойових дій та мирного врегулювання конфліктів, але вони не дали очікуваних результатів. Проти агресорів вводилися економічні санкції, які дуже негативно вплинули на їх економіку⁴, проте вони війну не припинили.

³ Посол: Сербія ігнорує дані про участь своїх громадян у війні на Донбасі // Українська правда. – 2017, 14 жовтня. – URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/10/14/7158327/>

⁴ Економічні санкції проти Союзної Республіки Югославії нанесли прямого збитку більш ніж \$45 млрд та створили на початок 1994 р. інфляцію югославського динару в розмірі 313 млн відсотків. Економічні санкції проти Росії призвели до фінансової кризи, значного зростання внутрішнього та зовнішнього боргу, обвалу російського рубля.

Сьогодні як спосіб розв'язання конфлікту на Сході України пропонується ввід на окуповані території міжнародних миротворчих сил. Але в 1992 р. за рішенням Ради Безпеки ООН в Хорватію та Боснію і Герцеговину були введені «охоронні сили ООН» (United Nations Protection Forces – UNPROFOR) – 39 тис. військових з 42-х країн світу. Проте, як пише у своїх мемуарах «Моє життя» Білл Клінтон (президент США в 1993-2001 рр.): «Боснійські серби довели повне безсилля ООН. Зони безпеки абсолютно не виправдовували своєї назви, оскільки нечисленні контингенти миротворців з європейських країн не були здатні захистити навіть самих себе, не кажучи вже про мусульман. Звична для боснійських сербів практика захоплення миротворців ООН у заручники продемонструвала загальну слабкість стратегії ООН». Кричущим прикладом нездатності миротворчої місії ООН припинити військові злочини в Боснії і Герцеговині стала різанина, що сталася в липні 1995 р в Сребниці, яку нідерландський підрозділ «охоронних сил ООН» фактично здав сербськими бойовикам. Як відомо, після захоплення міста, серби стратили близько 8 тис. боснійських мусульман чоловічої статі віком від 12 до 77 років.

Різанина у Сребниці спонукала НАТО вдатися до силового способу забезпечення миру в обхід ООН. У короткий термін було підготовлено операцію «Обдуманна сила» (англ. *Deliberate Force*), зміст якої полягав у бомбуванні авіацією НАТО сербських позицій. Офіційним приводом для початку операції став другий обстріл сербами ринку Маркале в обложеному сербськими військами Сараєві, внаслідок якого загинуло 37 мирних жителів і 90 було поранено. Операція «Обдуманна сила» тривала з 30 серпня до фактично 14 (формально до 20) вересня 1995 р. За 15 днів бомбардування сили НАТО провели 3.515 літако-вильотів на 338 окремих цілей і скинули на сербські позиції 1.026 авіабомб. Ця операція, скоординована з операцією боснійських та хорватських військ «Містраль» (8-15 вересня 1995 р.) зумовила остаточний край боснійській війні.

Трохи раніше, скориставшись тим, що сербські війська загрузли в Боснії і Герцеговині, армія Хорватії провела дві успішні військові операції: операцію «Блискавка» в Західній Славонії в (1-3 травня 1995) та широкомасштабну операція «Буря» в Країні (4-7 серпня 1995), що призвели до закінчення сербсько-хорватської війни.

Шоста, мирні врегулювання в Хорватії та Боснії і Герцеговині суттєво відрізняються одне від одного. Хорватія силовим шляхом повернула всі захоплені в неї території, крім Східної Славонії. По Східній Славонії 12 листопада 1995 р. було підписано Ердутську угоду, відповідно якої ця територія переходила під контроль тимчасової адміністрації ООН. Через два

роки (15 січня 1998 р.) Східна Славонія була остаточно реінтегрована до складу Хорватії. Хорватія зберегла свою цілісність та унітарний устрій, гарантувавши права національним меншинам та повернення біженців. Як результат в 2009 р. вона була прийнята до НАТО, а в 2013 р. до ЄС.

Натомість Боснія і Герцеговина за Дейтонськими угодами (14 грудня 1995 р.) була перетворена на крайнє децентралізовану двосуб'єктну та дворівневу федерацію, що складається з Республіки Сербської та мусульмано-хорватської Федерації Боснії і Герцеговини. Хоча наприкінці 1990-х рр. стали намічатися певні позитивні тенденції в інтеграції обох частин держави, але прихід до влади Путіна в Росії та його підтримка сербських радикалів, що чинять опір спробам європейській та євроатлантичній інтеграції країни, сприяли новому загостренню відносин. І подальша доля Боснії і Герцеговини як єдиної держави залишається під питанням.

Сьогодні перед Україною постали схожі альтернативи.

Перша, закінчити війну через угоду з Росією, але в такому випадку мусимо погодитися з російським вимогами федералізації України, внаслідок чого одержимо варіант подібний боснійському – в межах однієї держави будуть існувати проєвропейська та проросійська її частини, що рано чи пізно призведе до розпаду держави.

Друга, закінчити війну перемогою. Проте силове розв'язання ситуації, як то було на постюгославському просторі поки не є можливим. Воєнний потенціал Росії залишається значно більшим, ніж в Україні. Військове втручання НАТО в ситуацію на Сході України, як то було в Боснії, а пізніше в Косово, теж не реальне, оскільки Росія має другий в світі ядерний потенціал і внаслідок цього західні країни не підуть на прямий військовий конфлікт з Росією. Але в історичній перспективі існує імовірність, що після уходу Путіна (чи то через його смерть, чи то з інших причин), виникне ситуація, внаслідок якої російські війська покинуть територію України. У такому разі українські війська стануть здатними самі справитися з сепаратистськими бойовиками та інтегрувати окуповану територію до свого складу, як то зробив Туджман в Хорватії.